

RUSYA ve TÜRKİYE'NİN GÜVENLİĞİNDE ENERJİ İHRACAT VE İTHALATININ ROLÜ

Natalya ULÇENKO*

The main objective of this article is to analyze the effects of the energy issues in the Turkish-Russian relations. The author here tries to put forward the energy dimension of the strategic security and foreign policies of both countries- that are Turkey who is in need of energy resources and Russia who has energy export capacity- while giving a background on historical accounts and economic interests. In addition the popular issue of "Blue Stream Project" including the thesis of the both parties, which so often come on the agenda, is widely discussed.

Uluslararası piyasada enerji kaynaklarının pazarlamasının önemli yönü, ticari boyutun siyasi boyutla sıkı biçimde iç içe geçmesinde yatar. Özellikle, ülkenin kendi temel enerji kaynaklarının sınırlılığı noktasında enerji ihracatının istikrarlı biçimde yapılabilmesi ulusal ekonomik güvenliğin önemli bir unsurudur. Petrol ve doğalgaz ihracatının ihracatçı ülkeye ekonomik ve siyasi üstünlükler sağlaması, ihracatçı ülkeler arasındaki rekabeti şiddetlendirmektedir. Bu bağlamda enerji kaynakları ticareti ve perspektifleri hem ikili, hem de uluslararası politik ilişkilerde önemli bir yere sahiptir.

Anılan sorunlar Türkiye ve Rusya dış politikalarının oluşumunu da doğrudan etkilemektedir. Çünkü Türkiye büyük enerji ithalatçısı

* Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Türkiye Bölümü Başkanı Dr. Natalya Ulçenko'nun Avrasya Dosyası için yazdığı bu makale ASAM Rusya-Ukrayna Araştırmaları Masasından Nâzim Cafersoy tarafından Rusçadan tercüme edilmiştir.

uzlaşmaya varılan sanayi müesseseleri için Türk tarafına kredi kolaylığı önerilmiştir. Kredi kolaylığı yalnızca meblağla sınırlı kalmamış ve ödeme biçimine de yansıtılarak, Türk tarafının kendi ihraç malları ile ödenmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda SSCB, Türkiye ile politik işbirliğinden sonuç alabilmek için Batı ile, özellikle ABD ile de-facto ekonomik rekabete girmiştir. İşin ilginç yanı, bu anlaşmanın imzalanmasının ardından Türk iktisatçıları Türkiye'nin her iki süper devletle teknik-ekonomik işbirliğindeki üstünlük ve yetersizlikleri ortaya koyan ayrıntılı çalışmalar yapmışlardır.⁴

Türkiye ile teknik-ekonomik işbirliğinden uzun vadeli politik yararlar sağlamayı amaçlayan Sovyet tarafı, gelişmekte olan ülkelerle ekonomik işbirliği doktrini uygulamaktaydı. Bu nedenle 1967 anlaşması, yalnızca Türk devlet sektörü için sanayi müesseseleri kurmayı amaçlamıştır. Bu müesseselerin uzmanlaşması konusunda ağır sanayi sektörü tercih edilmiştir.

1967 anlaşmasının gerçekleştirilmesi ile zaten sınırlı kapasitesi olan Türk pazarı sanayi malları ile doyma noktasına varmıştır. Bu nedenle anlaşmanın gerçekleştirilmesinin ardından Türkiye gereksinimlerini yeni müesseselere gerek duymadan, yalnızca eskilerinden bazılarını büyüterek gidermiştir. Ayrıca, taraflar arasındaki teknik-ekonomik işbirliğinin hızı Türk ekonomisini de derinden etkileyen 70'li yıllardaki ekonomi kriz döneminde azalmıştır. 80'li yılların başındaki krizden çıkma programı çerçevesinde Türkiye'nin, piyasa ilkelerini ve sanayi sektöründe devlet-özel karma mekanizmasını benimsemesini içeren, yeni ekonomik gelişme stratejisi iki ülke arasındaki eski işbirliği modelinin kullanılmasını olanaksız hale getirmiştir. Böylece Türkiye ile politik ilişkilerde istikrarı sağlamak için 1960-70'li yıllarda başarılı biçimde kullanılan ekonomik araçlar çok eskimiş, Sovyet tarafının, dış politika da ortağının ekonomik çıkarlarını SSCB'ye yönelik sıcak siyasi ilişkilerini güçlendirmesi yönünde kullanması hedefine ulaşamamıştır. Bu nedenle Türkiye'yi ekonomik açıdan ilgilendirecek yeni bir hususa gereksinim vardı. Bu ilgi, Sovyet doğalgazının uzun vadeli satışı ile başarılı biçimde sağlandı. Türkiye'nin SSCB enerji kaynaklarına olan ilgisini artırmak için anlaşma metnine "Sovyet dış ticaret kurumunun Türkiye'ye ihrac edilen doğalgazdan elde edeceği gelirin esas kısmını Sovyet dış ticaret kurumlarının ihtiyacı ve Türk tarafının olanakları bağlamında piyasa koşullarında satılan Türk mallarını alması için kullanılacağı"⁵ maddesi konulmuştur. Bu madde, SSCB'nin çöküşüne kadar uygulanmıştır.

⁴ M. Altan, Superler ve Türkiye....

⁵ T. C. Resmi Gazete, 07.12.1984.

Böylece Türk tarafına ödeme koşullarında bu kadar önemli avantajlar sağlayan gaz anlaşmasının imzalamasının politik anlamı ortaya çıkmakta, Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının diğer komşularında bulunan enerji kaynakları ile karşılanmayıp, Sovyet doğalgazı ile karşılanmasının nedeni açıklığa kavuşmaktadır.

Doğalgaz ihracında yeni dönemin başladığı 1992'de Rusya Federasyonu Türkiye'ye doğalgaz verilmesini onaylasa da, pratikte ödemelerde Türk tarafına eski ödeme kolaylığını sağlamaktan imtina etmiştir.⁶ Rusya, dış ticaret sistemini ticari amaçlı şirket ve müesseselerin kendi dış ilişkilerinin büyük bir kısmını devletin siyasi çıkarları bağlamında yönlendirmesi biçiminde yeniden düzenlerken, yarı devlet kuruluşu olan RAO Gazprom şirketi de Türk tarafının hiçbir esas olmadan doğalgaz ödemelerinde kolaylık istemesini anlamsız bulmuştur. Sonuç olarak, Türkiye'ye doğalgaz verilmesinin sürdürülmesi için Rusya tarafının ödemenin normal ticari koşullarla yapılmasını öngören yeni önerisi 1984 anlaşması metnine yapılan gerekli değişiklikle kabul edilmiştir.

Böylece gaz anlaşmasının, bu kez Rusya Federasyonu ve Türkiye arasındaki ikinci dönemde de, stratejik-politik amacı ticari amaca dönüşmüştür.

1997 yılının sonunda Rusya ve Türkiye arasındaki doğalgaz işbirliğinde yeni bir dönem başlamıştır. 1990'lı yılların jeopolitik sarsıntılarında sonra Avrupa ve Orta Asya'daki göreceli istikrar ve dahası devletlerin ve uluslararası arenanın yeni aktörlerinin dış politika esaslarının belirlenmesindeki göreceli istikrar, Rusya'nın uluslararası arena da kendi dış politik ve ekonomik çıkarlarını daha açık belirleyip ve kararlı biçimde savunmasını gerektirdi. Hazar petrollerinin uluslararası piyasaya taşınması projelerinde de Rusya'nın tutumunu belirlemesi gereksinimi doğdu. Türkiye'nin Boğazlar'dan petrol tankerlerinin geçişini sınırlandırma girişimi, Rusya'nın çıkarlarını azami ölçüde tatmin eden, petrolün Rusya'nın mevcut petrol boruhatları ile Rus limanı Novorossiysk'e oradadan da deniz aracılığı ile uluslararası piyasaya taşınması projesinin gerçekleşmesini oldukça zorlaştırdı. Rusya tarafı, Boğazlardan geçiş düzeninin ekolojik gerekçelerle değiştirilmesine kuşku ile yaklaşmakta ve bu girişimi Hazar petrollerini Türkiye üzerinden taşıma projesine üstünlük sağlamak olarak değerlendirmektedir. Boğazlarda yeterince gerginlik yaratan sorunların diplomatik yollardan çözümünde başarı sağlayamayan Rusya yönetimi, herhalde

⁶ Ulçenko N.Yu, Postavka Gaza iz Rossii v Turtsiyu: Petrospektiva Otnaşeniy, Annalı, P yayını, Moskova, 1995.

geçmişteki Türkiye ile politik sorunları ekonomik işbirliğini genişletme yoluyla çözüme politikasını hatırlamıştır. Aralık 1997'de Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret etti. Ziyaretin resmi amacı, Türkiye'ye verilen Rus doğalgazına ek olarak gelecekte, 2007 yılından sonra, Karadeniz üzerinden yılda 16 milyar m³ Rus doğalgazını satılmasını da içeren geniş kapsamlı ekonomik anlaşmalar paketini imzalamaktı. (Bugün Türkiye Rusya'dan yıllık 6 milyar m³ doğalgaz satın almakta ve bu miktarın yıllık 8 milyar³'e çıkarılması düşünülmektedir.⁸). Doğalgaz sağlanması anlaşmasının ticari koşullarını Türk şirketi Botaş ile VEP "Gazeksport RAO Gazprom" ek görüşmelerle belirleyeceklerdi. Bugün taraflar, ödemenin bir bölümünün Türk malları ile yapılmasını görüşüyorlar. Fakat ödemeler normal ticari koşullarla yapılsa bile, Rusya tarafının Türkiye'nin öteden beri önerdiği doğalgaz sağlanmasını artırma isteğine olumlu cevap verdiğini gözönünde bulundurmamak gerekir.

Çernomirdin'in ziyaretinin hazırlıkları sırasında, ikili ilişkilerdeki politik sorunların imzalanacak ekonomik anlaşmalar kadar aktif tartışılması fonunda Rusya'nın Türkiye ile geniş kapsamlı ekonomik işbirliğine karşılık, Karadeniz boğazı konusu başta olmak üzere politik tavizler istemesi önerisi daha fazla inandırıcı gözükmemektedir. *Türkiye* gazetesi Rusya'nın *Respublika* gazetesinin haberine dayanarak, Çernomirdin'in Ankara ziyareti arifesinde çözümlenmesi gerektiğini düşündüğü politik sorunları sıralamıştır. Bu listede Boğazlar ve petrol taşımacılığının yanı sıra, Kıbrıs sorunu, Türk ordusunun Kuzey Irak'a müdahalesi, Kürt sorunu ve Rusya'nın Yakın Doğu politikasında Türkiye'nin tutumu da yer almıştır. Ayrıca, *Türkiye* gazetesi, bu sorunları V. S. Çernomirdin'in Ankara'ya baskı yapmaya hazırlandığı biçiminde yorumlamıştır.⁹ İşin ilginç yanı, Rusya Başbakanı Türkiye'ye ziyareti arifesinde *Interfax* haber ajansı aracılığı ile Ankara'daki resmi yetkililere yönelik bir açıklama yaparak Boğazlar'dan yeni geçiş düzenlemelerinin Türk tarafının tek taraflı girişimi ile olduğunu ve Rusya'nın bunu kabul etmediğini belirtti. Açıklamada bu geçiş düzenlemelerinin Boğazlar'dan ticari gemilerin serbest geçişine izin veren 1936 Uluslararası Montrö Anlaşması'na aykırı olduğu belirtilmekteydi. Açıklamasında, Rusya'nın bu sorunla ilgili olarak Türkiye ile diyaloga hazır olduğunu belirten Çernomirdin, bu konuda kendisine ulaşan Türk tarafının Rusya'nın zorluklarını dikkate alarak Boğazlar'dan geçiş düzenlemelerinde bazı

⁷ Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Rusya Doğal Gazını Karadeniz Havzasından Türkiye'ye Verilmesi Anlaşması, Türkiye'nin RF 'deki Büyükelçiliği Ticaret Ataşeliği Arşivi.

⁸ Ibid.

⁹ Türkiye, 15.12.1997.

değişiklikler yapmaya hazır olduğu haberinden çok memnuniyet duyduğunu ifade etti. Başbakan, açıklamasında, "eğer bu alanda herhangi bir değişiklik olacaksa bundan büyük memnuniyet duyacaklarını" ifade etti.¹⁰ Dikkati çeken diğer bir husus Türkiye gazetesinin, *Respublika* gazetesine istinaden Çernomirdin'in Ankara'yı ziyareti arifesinde yaptığı açıklamadır: "Rusya'nın, Kafkaslar ve Orta Asya petrol-lerinin taşınması projelerinden dışlanması imkansızdır. Bu bağlamda Moskova ile işbirliği yapan ülke kazanacaktır."¹¹

Çernomirdin'in ziyareti sırasında yaptığı açıklamalar da iki ülke arasındaki sıkı ekonomik ilişkilerin politik ilişkilerin normalleşmesinde rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.¹²

Bu bağlamda Moskova'nın temel politik talebi, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki yaklaşımını yeniden gözden geçirmesidir. Bunun gerçekleştirilmesi için kullanılacak önemli ekonomik araçlar listesine Türkiye'ye doğalgaz sağlamayı öngören yeni anlaşma da eklendi.

Anlaşmanın 4. maddesinde Rusya Federasyonu tarafından Türkiye'ye sağlanan doğal gazın karşılıklı anlaşma olmadan üçüncü ülkeye verilmesi yasaklanmakta, fakat 5. maddede tarafların karşılıklı çıkarları dikkate alarak Türkiye'ye sağlanan gazın üçüncü ülkeye de verilebileceği öngörülmektedir.¹³ Buna rağmen anlaşmanın temel vurgusunun, onu uluslararası doğalgaz anlaşmasına dönüştürmekten çok Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını sağlamaya yönelik olduğunu giriş kısmında da belirtilmiştir. İmzalanan anlaşmanın amaçları, iki ülke arasında ticari-ekonomik ilişkilerin genişletilmesi ve Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının giderilmesi olarak belirlenmiştir.¹⁴

1998-1999 döneminde Mavi Akım'ın Rusya gazını coğrafi açıdan daha geniş pazarlara, örneğin Güney Avrupa ve hatta Yakın Doğu'ya ulaştırabilecek ve gerçekleştirilmesi için gerekli bir proje olduğu ortaya çıktı. Bu değerlendirmenin ortaya çıkmasında Türkmenistan'dan Türkiye'ye gaz verilmesini sağlayacak boru hattı projesinde somut adımlar atılması etkili oldu. Şubat 1999'da Türkmenistan doğalgazının Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşmasını sağlayacak Transhazar boru hattının yapımı ve işletilmesi için konsorsiyum oluşturma anlaşması Aşkabad'da imzalandı.¹⁵ Proje beş sene önce

¹⁰ Milliyet, 16.12.1997.

¹¹ Türkiye, 15.12.1997.

¹² Cumhuriyet, 16.12.1997.

¹³ Rusya Doğal Gazını Karadeniz Havzasından Türkiye'ye Verilmesi Anlaşması.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Komersant, 23.02.1999.

ortaya çıkarken, Türkmen gazının Türkiye veya İran üzerinde Avrupa'ya taşınmasını öngörüyordu. Projenin İran seçenekli versiyonu ABD tarafından destek görmezken Hazar'ın dibinden doğalgaz sağlanması daha isabetli görünmekteydi. Projenin gerçekleşmesi Türkmenistan doğal gazının ihracatında Rus boru hatlarının tekeline son verecektir. Bununla bağlantılı olarak Türkmenistan şu veya bu şekilde Rusya'nın etkisinden çıkacaktır. Trans Hazar doğal gaz boru hattı yapımı anlaşmasının imzalanma töreninde konuşma yapan ABD Başkanının ve Dışişleri Bakanı'nın Hazar Havzası Özel Danışmanı Richard Morningstar "Projenin Türkmenistan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesinde büyük bir adım olduğunu" belirtti.¹⁶ Bununla ilk olarak Rusya'dan ve Gazprom'dan bağımsızlığın kastedildiği açıktı.

Türkmenistan'ın doğalgaz geçişi için Türkiye topraklarının kullanılması konusundaki ciddi niyetleri, Rusya'yı önceleri yalnızca jeopolitik gerekçelerle düşündüğü Türkiye'ye gidecek yeni doğalgaz boru hattı (Mavi Akım) konusunda daha geniş düşünmeye itti. RAO Gazprom Yönetim Kurulu Başkanı Rem Vayhirev Eylül 1999'da parlamentoda yapılan "Rusya'nın Uluslararası Yatırım Projelerine Katılımı" konusundaki toplantıda yaptığı konuşmada "Mavi Akım" projesinin Rusya doğalgazının ihracatının artırılmasındaki özel önemine dikkati çekmiş, bu projenin gerçekleşmesi durumunda Türk pazarına gaz ihracatını en az iki katına çıkaracaklarını ve bunu da boru hatlarını çeşitlendirerek üçüncü ülke aracılığı olmaksızın doğrudan Türkiye'ye verme olanağı sağladığını belirtmiştir. Vayhirev bu hususların yanısıra, ABD'nin desteklediği Transhazar boru hattı ile rekabet tehlikesine de dikkati çekmiştir: "Bu iki projenin rekabetinde ilk başlayan kazanacaktır. Transhazar projesinin kazanması durumunda Türkmen gazı dışında, diğer bölge ülkelerinin de doğal gazı için yol açılıyor. Bu durumda 15-20 sene içerisinde Rusya'nın ihracat kaybı, değeri 60 milyar doların üzerinde olan 800 milyar m³ hacminde doğalgaz olacaktır."¹⁷ Vayhirev kendi-

.....
: **Türkmenistan'ın doğalgaz**
: **geçisi için Türkiye**
: **topraklarının kullanması**
: **konusundaki ciddi**
: **niyetleri, Rusya'yı**
: **önceleri yalnızca**
: **jeopolitik gerekçelerle**
: **düşündüğü Türkiye'ye**
: **gidecek yeni doğalgaz**
: **boru hattı (Mavi Akım)**
: **konusunda daha geniş**
: **düşünmeye itti.**
:
:

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Trud, 18.09.1999.

lerinin hangi amacı gerçekleştirmek istediklerini açıkça belirtmese de, Duma Enerji Kaynakları Komisyonu Başkanı, açıkça, "Türkiye'de ekonomik olarak varolmanın Güney Avrupa pazarına girmede kendilerine geniş imkanlar sağladığını" belirtmiştir.¹⁸ Bu bağlamda projenin savunucuları onun Rusya'ya getireceği ekonomik ve geniş kapsamlı jeopolitik yararlarına dikkati çekiyorlar.

Türkiye ülkesine doğalgaz getirmeyi mümkün kılan bu iki projeye nasıl bakmaktadır?

Türk tarafı sürekli Mavi Akım projesinin Rusya ile ticari-ekonomik ilişkiler bağlamındaki önemini vurgulamaktadır. Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in Kasım 1999'daki Rusya ziyaretinde projenin gerçekleştirilmesini öngören protokolü imzalamaması ile anlaşmanın kaderi belirsizliğe girerken, sorun 1999 Aralık başlarında protokolün imzalanması ile çözüldü.¹⁹ Bu noktada Rusya için Türkiye'nin kendisine enerji bağımlılığının artması hususu öne çıkarken, Türkiye tarafı yeni doğalgaz projesinin gerçekleşmesinin diğer bir sonucuna dikkat çekmektedir. TUSİAD'ın **Türk-Rus İlişkilerindeki Temel Sorunlar ve Çözüm Yolları** başlıklı raporunda "2000'li yılların başında Türkiye Almanya'nın ardından en büyük ikinci doğalgaz pazarına dönüşecek. Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığının boyutunu gösteren bu husus, bu kadar önemli bir pazarın elinden çıkmasını istemeyen Rusya'nın aynı ölçüde Türkiye'ye bağımlı olacağını ve bu nedenle Türkiye'nin çıkarlarını anlayışla karşılamaya zorlanacağı belirtilmektedir" görüşüne yer verilmektedir.

Bunun yanısıra, Türkiye'deki bazı iş çevreleri Rusya'dan doğalgaz alımına ilişkin rahatsızlıklarını dile getiriyorlar. Bu bağlamda daha "Mavi Akım" projesinin hazırlık aşamasında Türkiye'de doğalgaz taşımacılığını yapan Botaş şirketinin temsilcileri hazırlanan anlaşmadaki satış hacmini düşürme önerisinde bulunuyorlardı. Anlaşmanın gerçekleşmesi durumunda Rusya'nın Türkiye'nin enerji ihtiyacının % 60'ını karşılayan bir tekele dönüşeceğine dikkat çekerek, anlaşmanın imzalanmasının "Ankara'nın stratejik hatası olacağını" belirtiyorlardı.²¹

SSCB'nin çöküşünün ardından kurulan Türkiye-BDT İş Konseyi Başkanı Nihat Gökyiğit, Türk iş çevrelerinde enerji ihracat kaynaklarının çeşitlendirilmesinin gerekliliği düşüncesini Mavi Akım projesi konusunun gündeme gelmesinde birkaç yıl önce tartışılan ve konjektürel

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Rossiskaya Gazeta, 04.12.1999.

²⁰ Perspektif, Temmuz, 1999.

²¹ Segodnya, 02.09.1997.

olarak bu proje ile ilgisi olmayan bir husus olarak değerlendirirken, Türkiye'nin Rusya'dan ek doğalgaz ihracatını yanısıra (o zaman ihracatın yalnız Karadeniz üzerinden veya mevcut boru hatlarını kullanarak Kafkasya ülkeleri üzerinden boru hattı ile taşınması düşünülüyordu), Türkmenistan'dan, İran'dan, Mısır, Katar ve Irak'tan gaz ihracatının çok önemli olduğunu altını çizmektedir.²²

Sorunları özellikle güçlendiren diğer bir durum, Rusya'dan gelen doğalgaz hattından yeterli doğalgazı alamayan Türkiye'nin dönem dönem enerji darboğazı yaşamasıdır. Aralık 1999'da benzer bir sorun yaşandığında, Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer "Türkiye'ye gelen Rus gazının miktarı ve basıncı değişmeseydi, ülkemiz enerji temininde hiçbir zorlukla karşılaşmazdı." değerlendirmesini yapmıştır.²³ Söz konusu olan basınç düşmesinin nedeni Ukrayna'dan geçerek Türkiye'ye taşınan doğal gazın bu ülkede yasadışı kullanımındaydı. Ersümer bu sorunun çözümü için Türkiye'ye Rusya ve Türkmenistan doğal gazını getirecek yeni boru hattı yapımını gösterdi.²⁴

Türkiye'ye giden doğalgaz ihracat borularındaki coğrafi çeşitlenmeyi göz önüne alırsak, Türkmenistan'dan doğalgaz alımı projesinin daha şanslı olduğunu itiraf etmek gerekir.

Türkiye için belirleyici hususlardan biri de Türkmen tarafının bugüne kadarki mevcut durumundaki belirsizliği ve Türkiye'ye gidecek doğalgaz hattı konusunda olumsuz tutum sergilemesidir. Türkmenistan, diğer Merkezi Asya cumhuriyetlerine oranla Türkiye ile daha fazla yakınlaşmayı isteyen bir ülkedir. Fakat Türkmen tarafının öfkesi, Türkiye Enerji Bakanı Ersümer'in Ekim 1999'un başlarındaki ziyareti sırasında şaşkıncu biçimde kritik noktaya ulaşmıştır. Türkmenbaşı'nın Türkiye heyetinin şerefine verilen resmi yemeğe katılmayı reddederek, Türkiye'nin çok geciktirildiğini (Türkmen gazı ile ilişkin görüşmelerden sekiz seneden beri somut sonuçlar alınmadı), Türkmenistan'ın gazı Rusya ve İran'a verebileceğini, Türk politikacıların kendi halkının çıkarlarını düşünmeyerek bir tonu 70 dolara mal olacak Türkmen gazı ile 114 dolarlık Rusya gazı arasında tercih yapamadıklarını ifade eden açıklamalarda bulunduğunu Türk basınından biliyoruz.²⁵ Sonuçta, Ersümer, Türk basınına, Türkmenbaşı'nın açıkladığı fiyat ile Türkmenistan ile imzalanan anlaşmadaki fiyat farkı bulunduğunu, Türkmenistan Devlet Başkanının açıkladığı fiyatın

²² DEİK. An Impetus for Turkey's outward orientation, Ankara, 1996, s.112-113.

²³ Finansal Forum, 01.12.1999.

²⁴ Ibid.

²⁵ Dünya, 09.10.1999.;Sabah, 07.10.1999.; Finansal Forum, 07.10.1999.

Türkiye'nin satın aldığı gazın değil, Türkmen tarafının boru hattı inşaatını yapacak konsorsiyuma önerebileceği fiyat olduğunu sandığını açıklamak zorunda kaldı.²⁶ Ersümer 9 Ekim 1999'da *Finansal Forum* gazetesinde yayınlanan röportajında kendisinin Aşkabad'da Moskova'ya birkaç hafta önce yaptığı ve Türkmenbaşı'nın yanlış bilgilendirildiği ziyaretinden temize çıkmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Ersümer, açıklamasında, mevcut koşullarda Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının 10 milyar m³ hacminde olduğunu belirtti. Rusya ile varılan anlaşma çerçevesinde mevcut boru hatlarından ithal edilen doğalgaz hacmini 8 milyar m³'e çıkardıklarını belirtti. Mevcut boru hatlarının modernizasyonu ile gaz tedarikini artırması hususu Moskova'daki görüşmelerde de konuşulmuştu. *Finansal Forum*'a verdiği mülakatta bugün Türkiye'ye gereken doğalgazın iki ülke arasında boru hattı olmadığı için Türkmenistan'dan alınmasının mümkün olmadığını ifade eden Ersümer bununla gazete okurlarını ve herhalde Türkmen tarafını ikna etmeyi amaçlıyordu. Oysa, Türk gazetelerinde Türkmenistan ziyareti sırasında Ersümer'in meslektaşı ile yaptığı görüşmelerde, Türkmen gazı projesinin ülkesi için birinci derecede önemli olduğunu sık sık vurguladığını yazıyordu.²⁷

Türkmenistan Devlet Başkanı'nı rahatsız eden hususlardan biri de, Mavi Akım projesinin gerçekleşmesi için uygun vergi koşulları oluşturmak amacıyla Rusya Duma'sında yapılan görüşmelerdi. Aynı zamanda Rusya tarafı Türkmenbaşı'nın gizli fiyat manevrasını da cevapsız bırakmadı. Ersümer'in Türkmenistan'ı ziyareti sırasında Rem Vayhirov ihraç edilen doğalgaz fiyatının belirlenmesi için ünlü doğalgaz uzmanlarından oluşan bir uluslararası kurum oluşturmayı önerdi. Vayhirov bu önerisini Avrupa doğalgaz endüstrisi başkanlarının Paris'de yaptığı toplantıda dile getirdi. Vayhirov, önerinin tartışılması görüşmelerine Norveç ve Cezayir temsilcilerini davet etti.²⁸ Bu bağlamda, Türkiye pazarı ve bölgesel gaz piyasasında Rusya ve Türkmenistan'ın birbirilerini rakip olarak gördükleri kuşku doğurmuyor. Rusya basını da meseleyi bu bağlamda analiz etmektedir.

Bu durumda Türkiye'nin tutumunu nasıl değerlendirebiliriz? Türkiye'nin tutumu, sadece birinin kazanacağı iki rakip arasında tehlikeli dengeyi sağlamak mıdır? Görünen bunun böyle olmadığıdır. Bu konuda Türkiye'nin amacı, Enerji Bakanı Cumhur Ersümer'in Aşkabad ziyareti sırasında Türkmenbaşı ile görüşmesinde belirttiği gibi

²⁶ Dünya, 09.10.1999.

²⁷ Sabah, 07.10.1999.

²⁸ Vedmosti, 11.10.1999.

"Türk tarafı gazı bir lira bile daha ucuz olan yerden alacak" ifadesi ile de kanıtlanan, rekabetin ucuz gaz alınması için kullanılması olarak ortaya çıkmaktadır.²⁹ Türk tarafı, daha önce değindiğimiz gaz ihracatında coğrafi kaynak çeşitliliği doktrini çerçevesinde, Rusya'dan ithal edilen gazın artırılmasıyla örtüşecek biçimde, sık sık resmi ağızlardan yeni boru hattı ile Türkmenistan ve Rusya'nın her ikisinden gaz alma niyetini açıklamaktadır. Türkiye'nin eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de 1999 yılı Ekim ayı başlarındaki Azerbaycan ziyareti sırasında bir muhabire verdiği "Biz kimde doğalgaz varsa alacağız"³⁰ demeciyle Rusya'nın Türkmen gazının alınmasının Rus boru hattını gündemden düşüreceğine ilişkin değerlendirmesinin esassız olduğunu belirtmiştir. Benzer biçimde Türkiye Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer, Türkmenbaşı ile görüşmesinde Rusya'dan alınacak gazın Türkmenistan doğalgaz projesine zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.³¹ Türkiye kendi niyetini desteklemek için basında sık sık yer alan 2010 yılına kadarki doğalgaz gereksinimine ilişkin verilere başvuruyordu. Doğalgaz ihtiyacı 53 milyar m³'le 61 milyar m³ arasında tahmin edilmekteydi. Son rakam Cumhur Ersümer tarafından Türkmenbaşı ile görüşmesinde dile getirilmiştir.³² Türkiye'nin bu doğalgaz ihtiyacı değerlendirmelerinden yola çıkarak bazı hesaplamalar yapmak mümkündür. Buna göre Türkiye'ye, Türkiye ve Rusya arasındaki mevcut doğalgaz boru hattının kapasitesinin artırılması ile miktarı 14 milyar m³, "Mavi Akım" ın tam kapasite ile gerçekleştirilmesi durumunda 16 milyar m³ ve Trans-hazar boru hattı ile 30 milyar m³, yani toplam 60 milyar m³ doğalgaz gelecek. Öte yandan, bu yaklaşımın bir konjoktürel değerlendirme olmadığını da söylemek mümkündür. Bu değerlendirmeler ilk kez Rusya ve Türkmenistan arasındaki son gerginlikten az önce basında yer aldı. Türkiye'nin 2010 yılında 60 milyar m³ gaza ihtiyaç duyacağı değerlendirildi Nihat Gökyiğit'in 1996 yılında yazdığı ve

.....
**Türk tarafı, daha önce
değindiğimiz gaz
ihracatında coğrafi
kaynak çeşitliliği doktrini
çerçevesinde, Rusya'dan
ithal edilen gazın
artırılmasıyla örtüşecek
biçimde, sık sık resmi
ağızlardan yeni boru hattı
ile Türkmenistan ve
Rusya'nın her ikisinden
gaz alma niyetini
açıklamaktadır.**
.....

²⁹ Sabah, 07.10.1999.

³⁰ The Moskow Times, 13.10.1999.

³¹ Sabah, 07.10.1999.

³² Ibid.

üstte de anılan makalesinde de yer almıştır. Öte yandan, ihraç edilmesi düşünülen doğalgaz miktarı olan 60 milyar m³'ün Türkiye'nin 2010 yılı ihtiyaçları ile aynı olduğuna da dikkat etmek gerekir. Bu durum gaz projelerinin uluslararası olma niteliğini ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin tutumunu açıklığı ile ortaya koymak için onun 2010 yılı doğalgaz ihtiyaçlarının bağımsız bir değerlendirmesi yapılmalıdır. Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için doğalgazın sadece ülkenin enerji sistemlerindeki yeri değil, ısıtma, sanayi hammaddesi ve taşımada kullanılan boyutu da hesaba katılmalıdır. Baz alınan 1987 yılını dışarıda tutarsak, 1987-1997 döneminde Türkiye'nin enerji gereksiniminde yıllık ortalama % 4.7 oranında bir artış olmuştur.³³ Söz konusu dönemin ikinci bölümünü teşkil eden 1994-1997 döneminde bu rakam % 6.9'a yükselmiştir. Enerji gereksinimlerinin gelecek 13 yılda da aynı hızla artacağını düşünürsek, bunun yıllık % 10.3 ulaşacağını söylemek mümkündür.³⁴ Bu rakam Türkiye'nin yıllık enerji ihtiyacının % 10 oranında arttığına ilişkin değerlendirmeyle kısmen de olsa uyuşmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin 1997 yılındaki enerji ihtiyacı 71.6 bin ton petrole eşitken, 2009 yılında bu miktar 256.3 bin ton petrole ulaşacaktır. Son yıllarda Türkiye'nin enerji stratejisinde enerji ihtiyacının temelde ihraç gazla karşılanacağını kabul etsek de, taş kömürün de ana enerji kaynaklarından biri olduğunu unutmamak gerekir. Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarının karşılanmasında ihracatın oranının % 60'a çıktığı³⁵ ve Türk enerji stratejisinin bunu daha da artırma niyetinde olmadığı da unutulmaması gereken diğer bir husustur. Buna karşın, ülkede kömürden ve nehirlerden elde edilecek enerji üretimi ve kullanımının önemi anlaşılmaya başlanmıştır. Bütün bunlardan yola çıkarak doğalgazın Türkiye'nin ithalatındaki payının değişmez kalacağını söyleyebiliriz. Bu durumda 2009 yılında ithal edilen doğalgaz miktarı 154 bin tona ulaşacaktır. Türkiye'nin 1997 yılında 8.8 bin ton petrole eşit 6 milyar m³ gaz ithal ederek³⁶ ihtiyaçlarını karşıladığını göz önüne alırsak, petrol ve taş kömür ihracatında bir değişiklik yaşanmazsa, ülkenin 2009 yılındaki gaz ithalatı 80 milyar m³'e çıkacaktır. Böylece, bizim Türkiye'nin ihtiyaçlarına ilişkin hesaplamamızla, ithal petrolün artan fiyatını ve sıvı gazın ithal olanaklarını dikkate almış gözükken Türk tarafının değerlendirmesindeki miktar arasında büyük bir fark oluştu. Bu bağlamda Mavi Akım ve Trans Hazar projelerinin yapılabilirliği daha çok kuşku doğurmaktadır. Gerçi burada

³³ Hesaplamalar için bkz. Türkiye İstatistik Yıllığı 1995, 1998, Ankara, 1996, 1999, s.364, s.325.

³⁴ Finansal Forum, 02.12.1999.

³⁵ Hesaplamalar için bkz. Türkiye İstatistik Yıllığı, 1998, s. 325.

³⁶ Ibid.

ilk olarak dikkate alınması gereken husus, gazın Türkiye topraklarına ulaştırılması ve fiili kullanıma sokulmasının uzun zaman almasıdır, çünkü gerekli gaz dağıtım ağının, yeni enerji santrallerinin, sanayi kurumlarının ve benzeri kurumların yapımı için süre gerekmektedir. Bu bakımdan hangi gazın Türkiye'ye ilk ulaşacağı konusu çok önem kazanmaktadır. Ek gazın birinci kısmının ulaşımındaki gecikme ikinci bölümün fiili kullanımını zora sokabilir veya geciktirebilir, ya da üçüncü ülke pazarlarında müşteri aramaya neden olabilir. O nedenle doğalgaz ihracatı konusunda Rusya ve Türkmenistan'ın rakip olması görüşü pazara ilk girenin satıcıya geçici bir üstünlük sağlaması bağlamında doğrudur. İkinci olarak, Türkiye'nin enerji gereksinimlerine ilişkin rakamlar çok iyimser gözükmektedir. Çünkü 1998-1999 dönemi Türkiye'nin ekonomik kalkınması bağlamında kötü geçmiştir. Son yılların deneyimi ise, kötüleşen genel ekonomik konjunktürün enerji talebini giderek kısıtığını ortaya koymaktadır. Bu durumda bile, Türkiye Kuzey Denizi'ndeki enerji kaynaklarının 2020 yılına kadar tüketileceğine ilişkin öngörülerini dikkate alarak Merkezi Asya'nın enerji kaynaklarını Batı pazarlarına taşıyan kilit ülke olarak eski stratejik önemini yeniden kazanma konusunda istekli gözükmektedir. Ersümer, Aşkabad ziyareti sırasında Türkiye'nin alacağı 30 milyar m³ Türkmen gazının 16 milyar m³'ünün Türkiye'de kullanılacağını, geri kalanının üçüncü ülkelere satılacağını belirtmiştir.³⁷ Gazın bu tür dağıtımını Türkiye'nin gereksinimi olduğunu ilan ettiği 61 milyar m³ doğalgazın tümüyle satın alınmayacağını ve iç talepteki azalmanın, üstte belirttiğimiz etkenlerin dikkate alındığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türk yönetim çevreleri, Türkiye'nin doğalgaz için transit ülke olma seçeneğini doğalgaz kullanımına alternatif (yedek) olarak değerlendirilmekte, bütün durumlarda Rusya ve Türkmenistan'dan gaz satın almayı öngörmektedir.

Mayıs 2000'de Başkan Putin'in Türkmenistan'dan alınan gazın artırılmasını öngören anlaşmayı imzalanması ile sonuçlanan başarılı girişimi ve Rusya Başbakanı Kasyanov'un Ekim 2000'deki Türkiye ziyareti Rusya'nın ilk startı olarak gaz rekabetinde konumunu güçlendirme imkanı vermiştir. Rusya'nın başarısını değerlendiren *Nezavisimaya Gazeta* "Bu emsalsiz proje (Mavi Akım) için yaklaşık üç seneden beri gergin politik mücadele yapılmaktadır. Türkler ekonomik çıkarlarla "politik uygunluk", daha doğrusu Amerikan baskısı arasında tercih yaptılar." yorumunu yapmıştır.³⁸ Aynı zamanda Rusya'da Türkiye'nin başka ciddi gaz alternatifinin olmadığı düşünülmektedir. Buna

³⁷ Sabah, 07.10.1999.

³⁸ Nezavisimaya Gazeta, 26.10.2000.

